

doi: 10.32612/uw.2543618X.2024.pp.87-102

Przegląd Środkowo-Wschodni, 9, 2024

ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20240903

Data przesłania: 14.01.2024

Data akceptacji: 28.02.2024

Мікола Хаўстовіч

Uniwersytet Warszawski

m.khaustovich@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3007-0603

Рукапісы беларускай *Энеіды*

Rękopisy białoruskie *Eneidy*

Badania nad *Eneidą* białoruską rozpoczęły się na początku XX wieku, kiedy językoznawca Joachim Karski opublikował artykuł „Eneida białoruska na opak” i w załączniku do niej umieścił wydanie zbiorcze dzieła. Do swojej pracy autor wykorzystał trzy rękopisy. Najpierw rękopis Mysłowskiego dla Vosipa Badziańskiego (lata 30. XIX w.); potem rękopis W. Badziańskiego dla Pawła Szafarika (1837); następnie rękopis Barysa Zaleskiego dla W. Badziańskiego (1851). W latach dwudziestych XX wieku wszystkie te rękopisy zaginęły. Z tego powodu badając *Eneidę na opak*, można było posługiwać się jedynie publikacją J. Karskiego. W 2018 r. Wiaczesław Martysiuk odkrył w katalogach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych dokumenty W. Badziańskiego, wśród których znajdowały się dawne rękopisy białoruskiej *Eneidy*. W niniejszym artykule dokonano analizy nowo odkrytych rękopisów *Eneidy*. Zwraca się uwagę na odrębność rękopisu Mysłowskiego sporządzonej w języku białoruskim alfabetem łacińskim (obecność literatury „ŭ”, oddającej dźwięk [y]). Naszym zdaniem brak „cokannia” w rękopisach *Eneidy*, które pochodzą z domu Rawińskiego, może wskazywać na to, że owe dzieło białoruskie nie wyszło spod pióra Wincentego Rawińskiego.

Słowa kluczowe: Dawne rękopisy białoruskiej *Eneidy*, cechy graficzne, niereprezentowane „cokanie”, atrybucja

Рымскі паэт Публій Вергілій Марон (70 да н. э. – 19 да н. э.) на замову Гая Юлія Цэзара Актавіяна Аўгуста (63 да н. э. – 14) дзеля станаўлення нацыянальнай свядомасці і нацыянальнага гонару народа і абароны дынастычных інтарэсаў імператара цягам дзесяці гадоў напісаў на падставе паданняў, што выводзіліся непасрэдна з *Ліяды* Гамера, патрыятычны эпас *Энеіда* (*Aeneis*), прысвечаны гісторыі легендарнага траянскага героя Энея, які пасля разбурэння Троі перасяліўся з рэшткамі свайго народа ў Італію.

Перайманні-наследаванні *Энеідзе* з’явіліся ўжо ў I ст. н. э. Твор у хрысціянскую эпоху стаўся своеасаблівым падручнікам лацінскай мовы. У XV ст. *Энеіду* пачалі актыўна перакладаць (спачатку прозаю, пасля вершам) на еўрапейскія мовы – французскую (1500), іспанскую, шатландскую (1513), нямецкую (1515, 1610), італьянскую (1581), галандскую (1646) і інш.

Першы друкаваны расійскі пераклад *Энеіды* Васіля Санкоўскага (1741–?) з’явіўся ў 1769 г. (I песня), поўны (Васіля Пятрова, 1736–1799) у 1780-я гг.

У XVII ст. з’явіліся першыя травестацыі славутай паэмы Вергілія. Пачынальнікам лічыцца Джавані Батыста Лалі (1772–1637), які ў 1634 г. выдаў *L'Eneide travestita del Signor Gio*. Але сапраўдную славу жанру травестацыі ў духу бурлеска і іроікамічнай паэмы прынёс сваім *Вергіліем пераліцаваным бурлескным вершам* (*Le Virgile travesti en vers burlesques*, 1648) Поль Скарон (1610–1660).

Для ўсходнеславянскіх травестацый *Энеіды* найважнейшае значэнне мела праца аўстрыйскага паэта Алаіса Блюмаўэра (1755–1798) *Virgil's Aeneis, travestirt* (1784–1788). Бо менавіта яе ў першую чаргу выкарыстоўвалі і расійскі, і ўкраінскі, і беларускі паэты. Тут мы не будзем закранаць пытання першынства славянскай травестацыі, адзначым толькі, што шэраг украінскіх даследнікаў выказваюць аргументаваны сумненні, што *Вергіліева Энеіда, вывороченая наизнанку* (1791) Мікалая Осіпава (1751–1799) з’явілася раней іншых. Таксама лічым патрэбны сказаць, што Міхайло Маркоўскі (1869–1947) у 1926 г. выказаў думку, што Іван Катлярэўскі на па-

чатковым этапе свае травестацыі Вергілія карыстаўся беларускім тэкстам:

ранній текст білоруськоі *Энеіды* міг ходіць па Чернігівшчыні, міг быць відомый і Парпуры, што був родом з Чернігівшчыні (Конотіпскаго повіту), міг навіць папасти до рук і самаго Котляревскаго, што в пізнішій редакцыі і міг вставіць це білоруське „смякай”, бо в найстарішаму спіску *Энеіды* Котляревскаго (1794) тут стоіць „размышляй” (в выданні К 1809 р. „и помишляй”, у Ж было раніше „и помишляй” або „размышляй” – важна напэвне розбіраць), тількі-ж вытэрто і потім, напісана, як і в Парпуры, „смякай” (в рук. 1839 р. и помишляй)¹.

Мы маем яшчэ пару аргументаў, якія сведчаць, што беларуская травестацыя была напісаная не ў 1820-я гг., а значна раней, але, пакідаючы гэтае пытанне дзеля адмысловага даследавання, найперш паразважаем пра нашыя пошукі рукапісаў беларускай *Энеіды*.

Даследаванне беларускай *Энеіды* пачалося ўласна на пачатку ХХ ст., калі вядомы расійскі (беларускага паходжання) мовазнаўца Яўхім Карскі (1861–1931) апублікаваў у ХVІІІ томе *Сборника Харьковского Историко-Филологического Общества, изданного в честь профессора Н.Ф. Сумцова* (1908) невялікі артыкул *Бѣлорусская Энеида на изнанку съ приложениемъ текста сохранившихся отрывковъ*².

Дзеля свае працы ён карыстаўся трыма рукапісамі (Я. Карскі назваў іх «древнѣйшими списками»). Па-першае, рукапісам Мыслоўскага для Восіпа Бадзянскага (1830-я гг.); па-другое, рукапісам В. Бадзянскага для Паўла Шафарыка (1837); па-трэцяе, рукапісам Барыса Залескага для В. Бадзянскага (1851). Навуковец паводле

---

¹ М. Марковскій, *Энеида Івана Петровича Котляревскаго*, „Записки історычна-філолагічнаго віддѣлу” 1926, кн. ІХ, с. 89.

² Гл.: Е. Карскій, *Бѣлорусская ЭНЕИДА НА ИЗНАНКУ: Съ приложениемъ текста сохранившихся отрывковъ*, [в:] *Сборникъ Харьковского Историко-Филологического Общества, изданного в честь профессора Н.Ф. Сумцова*, т. ХVІІІ, Харьков 1908.

ўласнага расчытання апублікаваў апошні з іх, часткова адаптуючы яго («въ основномъ текстѣ приходится принять однообразную орфографію»³), а таксама падаючы ў спасылках асноўныя варыянты паводле двух іншых.

Рукапіс Мыслоўскага для В. Бадзянскага і рукапіс Б. Залескага для В. Бадзянскага захоўваліся ў той час у паперах В. Бадзянскага ў бібліятэцы Московскага Общества Истории и Древностей российских, а рукапіс В. Бадзянскага для Паўла Шафарыка – у Пражскім музеі ў архіве занага чэшскага навукоўца.

У 1920-я гг. усе гэтыя рукапісы былі згубленыя. Фактычна беларускае савецкае літаратуразнаўства мусіла карыстацца адной публікацыяй Я. Карскага. Зрэшты, пытаннямі тэксталагі *Энеіды* ніхто з навукоўцаў не займаўся. Даследаваўся ідэйна-мастацкі змест твора, а найбольш – ягоная атрыбуцыя. На тэму ўстанаўлення аўтарства і часу напісання *Энеіды навыварат* мы маем некалькі манаграфій, раздзелаў манаграфіяў і вялікую колькасць артыкулаў. Перад беларускім савецкім літаратуразнаўствам ставілася задача пацвярджэння гіпотэзы Я. Карскага, і яно паспяхова выконвала яе: „афіцыйна” прынятым лічылася, што беларуская *Энеіда* ўзнікла пасля французска-расійскай вайны 1812 г. (як асноўнае пацвярджэнне – радок „Дамовки стали убиратца, // Якъ адъ Кургузова Липарт”, які рэдактары ХХ ст. звычайна падавалі „Як ад Кутузава Банапарт”), а напісаў паэму палкоўнік расійскага войска Вікенці Равінскі (1786–1855).

Трэба сказаць, што беларускія гісторыкі літаратуры доўгі час марна імкнуліся знайсці рукапісы *Энеіды навыварат*. Адзінае, што ўдалося высветліць Ізмілу Басу і Г. Кісялёву, дык гэта тое, што бібліятэка Московскага Общества Истории и Древностей российских, дзе пасля смерці В. Бадзянскага захоўваліся (у 1877–1879 гг.) паперы навукоўца, была апісаная Ягорам Сакаловым

---

³ Е. Карскій, *Българская ЭНЕИДА НА ИЗНАНКУ...*, op. cit., s. 18.

у адмысловым выданні⁴, дзе ў раздзеле *Труды Бодянскаго по собиранію матеріаловъ по языкознанію и по собиранію памятниковъ народнаго творчества* пазначаныя 22 пазіцыі з пераважна беларускімі матэрыяламі⁵. Сярод іх – два рукапісы *Энеіды навыварат*. Менавіта імі карыстаўся Я. Карскі, калі рыхтаваў сваю публікацыю пра беларускую *Энеіду*.

Пасля ліквідацыі ў 1929 г. Общества Истории и Древностей російских ягоная бібліятэка была падзеленая і перададзена ў розныя ўстановы. У пасляваенны час рукапісы бібліятэкі трапілі ў Расійскі дзяржаўны архіў старасвецкіх актаў (тады: Цэнтральны дзяржаўны архіў старасвецкіх актаў) і сталіся 188 фондам. У 1980 г. быў зроблены вопіс гэтага фонду, а г. зн. ужо тады можна было выявіць «древнѣйшіе списки» беларускай *Энеіды*. Але чакаць давялося амаль сорак гадоў. У 2018 г. В. Мартысюк,

гартаючы чацвёрты том даведніка *Российский государственный архив древних актов. Путеводитель <...>* натрапіў на гэткую пазіцыю: *Бодянский О.М., профессор Московского университета: Материалы по языкознанию, записи белорусского фольклора XIX в.* [*Российский государственный архив древних актов...* 1999, 119]. Зварот да вопісаў РДАДА дазволіў удакладніць інфармацыю: *Записи белорусского фольклора и материалы по языкознанию профессора Московского университета О.М. Бодянского. <Разрозненные тетради. См. Соколов, бумаги О.М. Бодянского, NoNo 144–165.> Российский государственный архив древних актов (РГАДА), Москва. – Ф. 188. Рукописное собрание Центрального государственного архива древних актов (коллекция). – Оп. 1. – Д. 1394. <с. ф.>. Неўзабаве ўдалося атрымаць і фотакопіі архіўных матэрыялаў, зробленыя з мікрафільмаў⁶.*

---

⁴ Гл.: Е. Соколовъ, *Библиотека Императорскаго Общества Истории и Древностей Российскихъ, вып. второй: Описание рукописей и бумагъ, поступивших съ 1846 по 1902 г.*, Москва 1905.

⁵ Ibidem, s. 627–629.

⁶ М. Марковський, *Енеіда Івана Петровича Котляревскаго*, „Записки історично-філологічнаго відділу” 1926, кн. IX, с. 89.

Усяго ў справе 114 аркушаў. Дэталёвае апісанне ўсіх дакументаў справы 1394 апублікаваў В. Мартысюк⁷. Яно крыху адрозніваецца ад апісання Я. Сакалова. Ніжэй падаём пазіцыі, якія датычаць толькі *Энеіды*:

1. Отривокъ изъ 1ой пѣсни *Энеиды вывороченной наизнанку на бѣлорусскій языкъ, Г^{номь} Мысловскимъ* (лл. 43–44 об.);

2. *Энеида. Съ Малороссійскаго на Смоленскій крестьянскій языкъ переложенная Викентіемъ Ровинскимъ (помѣщикомъ Духовщинскаго уѣзда)* (лл. 101–107 об.).

Гэта і ёсць «древнѣйшыя списки» беларускай *Энеіды*.

Першы з іх, г. зв. рукапіс Мыслоўскага–Бадзянскага датуецца сярэдзінай 1830-х гг., але не пазней 1837 г., бо дакладна вядома, што ўжо ў снежні г. г. В. Бадзянскі часткова (80 радкоў са 103) транслітараваў яго з лацінкі на гражданку і падараваў П. Шафарыку. А вось адказаць на пытанне: калі В. Бадзянскі атрымаў рукапіс Мыслоўскага? –даволі складана. Высветлена ў апошні час, што Мыслоўскіх, верагодна звязаных з маскоўскім і пецябургскім „асяродкамі” зацікаўлення беларускаю *Энеідаю*, было двое: родныя браты Іван і Каятан, г. зн., праўдападобна, што старэйшы Іван (1815–1834) падчас вучобы ў Маскоўскім універсітэце перадаў рукапіс В. Бадзянскаму. Аднак справа не такая і простая: І. Мыслоўскі быў студэнтам адно два месяцы: ён нечакана захварэў і памёр ва ўніверсітэцкім шпіталі ў лістападзе 1834 г.

А вось В. Бадзянскі пачаў цікавіцца беларускаю *Энеідаю* хіба толькі ў красавіку 1836 г., калі атрымаў просьбу П. Шафарыка даць звесткі пра ўкраінскую і беларускую мовы і літаратуры. А гэта азначае, што В. Бадзянскі гэтыя звесткі атрымаў непасрэдна ў Віцебску, калі даць веры словам з ягонага ліста ў Прагу:

положил себе правилом: не произносить своего суда о том, чего сам не имел случая видеть, слышать, проверить на туземье: ведь стра-

⁷ Ibidem, s. 256–258.

ны-то эти не за горами? Авось, рано-поздно, приведет Бог побывать там, прислушаться, наглядеться, сверить, переверить вычитанное и перенятое от других и, тогда уже, подвести конечный итог...⁸.

Такім чынам, першы вядомы рукапіс *Энеіды* занатаваны рукою Каятана Мыслоўскага. Звернем увагу: рукапіс Мыслоўскага – двухмоўны: тытул запісаны па-руску, тэкст паэмы – лацінкаю па-беларуску, спасылка-глумачэнне на палях («Бахціха содэргательніца пивного погребя в Бѣшенковичахъ Витебской Губерніи») – зноў па-руску; напрыканцы маецца таксама пазнака («и проч.»), якая сігналізуе, што перапісвальнік ведае (ці мае), але з нейкіх прычынаў не занатоўвае працяг паэмы. Цяжка меркаваць паводле фотакопіі рукапісу, ці тытул і тэкст паэмы запісаныя рукою аднаго чалавека? Адзінае, што можна сказаць: тытул беларускага твора (*Отривокъ изъ 1ой пѣсни Энеиды вывороченной на изнанку на Бѣлорусскій языкъ, Гномъ Мысловскимъ*), відаць, „запазычаны”, ці лепш сказаць: створаны на ўзор тытулу расійскай *Энеіды* Мікалая Восіпава (1751–1799). Перапісвальнік быў знаёмы хіба не з першым (*Виргилиева Энеида, на изнанку, 1791*), а другім ці трэцім выданнем (*Виргилиева Энеида, вывороченная на изнанку. Н. О., 1800; 1801*). Цікава і тое, што перапісвальнік не выкарыстоўвае тытулы выданняў украінскае паэмы: першае называлася *Малороссійская Энеида въ трехъ частяхъ: Энеида на малороссійскій языкъ перелицованная И. Котляревскимъ* (1798). Падобны тытул мела і другое, зноў „пірацкае”, выданне: *Энеида на малороссійскій языкъ перелицованная И. Котляревскимъ* (1808). І толькі трэцяе выданне будзе мець аўтарскі тытул: *Виргилиева Энеида на малороссійскій языкъ переложенная И. Котляревскимъ* (1809).

Перапісвальнік, пэўна, добра валодаў польскай мовай, графіку якое здолеў дастасаваць да беларускай мовы. Апрача таго, ён, скажам так, адчуваў фанетыку беларускай мовы. Прынамсі, гук [ў]

---

⁸ Цыт. па: Г. Кісялёў, *Жылі-былі класікі: Хто напісаў паэмы Энеіда нававарат і Тарас на Парнасе*, Мінск 2005, с. 35.

быў для яго адметным, бо нават прыдумаў дзеля яго адмысловыя графемы **й** і **ў**⁹. Характэрна, што ён не меў узораў запісу беларускай мовы, бо іх было зусім мала. Так, Марыя Чарноўская (к. XVIII – п. п. XIX ст.) ў артыкуле *Zabytki mitologii słowiańskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białej Rusi dochowywane* па-рознаму адлюстроўвала на пісьме гэты гук: выкарыстоўвае літары **l** і **u**: „Kab moy lon był tak wieliki jak hetaja berasina”, „Hdzie Kupala naczawała? // <...> Szto **u** Iwana **u**żywała”¹⁰. Іншым шляхам ішоў Лукаш Галамбёўскі (1773–1849), які ведаў публікацыю М. Чарноўскае: у яго беларускі гук [ў] перадаецца літараю **w**: „światy Pokrow! Pokrow! // Pokryw ziarnu i wadu”¹¹, „Kab daw Boh dażdać”¹², „Prawda! wczora na torhu ja bywaw”¹³, „Da nia daw mnie Boh, nia sudziw mnie Boh”¹⁴. А вось Міхал Баброўскі (?) (1784–1848) выкарыстоўвае дзве літары **u** і **w**: „Chto ż nas Satwaryu?”¹⁵, „Czy ż my byli b u piekle”¹⁶, „I wsio wieru ja dla Ciabie”¹⁷, „Sława w Trojcy Jedynomu”¹⁸.

Сваім мовазнаўчым досведам перапісвальнік рукапісу Мыслоўскага выгодна адрозніваецца ад усіх іншых – вядомых і невядомых – аматараў беларускае пісьменнасці, дзякуючы якім да нас дайшла *Энеіда*. Праўда, мы дапускаем, што ён карыстаўся нейкім іншым рукапісам, дзе гук [ў] перадаваўся графемаю **й** (**ў**)?

Другі рукапіс беларускай *Энеіды* паходзіць з 1851 г.: Б. Залескі

⁹ Магчыма, усё ж літара **ў** „атрымалася” ў перапісвальніка як варыянт **й**. Альбо так было ў праграфе і перапісвальнік дакладна скапіраваў свайго папярэдніка.

¹⁰ M. Czarnowska, *Zabytki mitologii słowiańskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białej Rusi dochowywane*, „Dziennik Wileński” 1817, t. 6, s. 398.

¹¹ Ł. Gołębiowski, *Lud polski jego zwyczaje, zabobony*, t. 1, Lwów 1884, t. I, s. 65.

¹² *Ibidem*, s. 66.

¹³ *Ibidem*, s. 71.

¹⁴ *Ibidem*, s. 80.

¹⁵ Anonim, *Krótkie zebranie nauki chrześcijańskiej dla wieśniaków mówiących językiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego*, Wilno 1835, s. 52.

¹⁶ *Ibidem*, s. 53.

¹⁷ *Ibidem*, s. 56.

¹⁸ *Ibidem*, s. 57.

(1827–1889) пасля заканчэння навучання ў Маскоўскім універсітэце ахвяраваў прафесару В. Бадзянскаму спіс *Энеіды навыварат*¹⁹. Відаць, Б. Залескі, скончыўшы ў 1847 г. са срэбраным медалём Смаленскую гімназію, вучыўся на аддзяленні славеснасці, бо ведаў пра цікавасць В. Бадзянскага да беларускай *Энеіды*²⁰. Магчыма, нават, што прафесар знаёміў сваіх студэнтаў з тым фрагментам паэмы, якім ён меў, нейкі час лічачы аўтарам твора Мыслоўскага²¹. Б. Залескі з дзяцінства быў знаёмы з сынам В. Равінскага Канстанцінам, але пра *Энеіду навыварат* у доме Равінскіх ён даведаўся хіба толькі на пачатку 1850-х гг.

Узнікае пытанне: чаму Равінскія толькі на пачатку 1850-х гг. актыўна пачалі пашыраць твор, які быў напісаны блізу дваццаці пяці – трыццаці гадоў таму?²² Адказу мы не ведаем, але гіпатэтычна можам прапанаваць наступнае: даўні рукапіс *Энеіды* (магчыма, і рукапісы іншых твораў) бацькі толькі цяпер трапіў на вочы прадстаўнікам маладзейшага пакалення Равінскіх. Яны (прынамсі, Уладзімір) прыкладаюць пэўныя намаганні, каб зацікавіць навуковую грамадскасць і, пэўна, апублікаваць літаратурную спадчыну Вікенція Паўлавіча. Ці ўгадныя маладыя Равінскія свой „праект”

---

¹⁹ Здарылася гэта да 11 жніўня 1851 г. Цікава, што ў дзённіку В. Бадзянскага гэтая падзея аніяк не адлюстраваная [гл.: И. Павловский, *Осип Максимович Бодянский в его дневникъ 1849–1852 гг.* «Русская старина» 1889, т. LXIV, с. 123–141.

²⁰ Г. Кісялёў, *Жылі-былі класікі...*, op. cit., с. 178–179.

²¹ Цікава, Уладзір Назімаў (1803–1874), апякун Маскоўскай навучальнай акругі, падчас наведвання Універсітэта патрабаваў, каб лекцыі чыталі на ўсіх славянскіх «наречіях», на што В. Бадзянскі яму адказаў: «но наречий 10–12!» [гл.: И. Павловский, *Осип Максимович Бодянский в его дневникъ 1849–1852 гг.* «Русская старина» 1888, т. LX, с. 414.

²² Г. Кісялёў сцвярджае, што В. Равінскі мог напісаць паэму „ў 1816–1826 гг., калі ён жыў у адстаўцы на радзіме, або ў 1827–1828 гг., калі быў зволены з пасады інспектара піцейных збораў Арэнбургскай губерні і стажыраваўся ў Смаленскай удзельнай канторы” (Г. Кісялёў, *Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, Мінск 1993, с. 353).

з бацькам? Магчыма. Але калі, напрыклад, яны жылі ў розных мясцовасцях (Уладзімір у Смаленску, а Вікенці Паўлавіч у адным са сваіх фальваркаў – за 60–80 вёрст адзін ад аднаго), дык ці не дастаткова для сына, каб атрыбутаваць тэкст на карысць бацькі, было таго, што *Энеіда* занатаваная рукою бацькі і знаходзіцца сярод іншых ягоных папераў?

“Рукапіс Залескага” як і пазнейшы „рукапіс Сразнеўскага”, а таксама фрагменты паэмы ў артыкуле П. Шастакова і публікацыя ў газеце «Смоленскій вѣстникъ» (1890) паўсталі, бясспрэчна, на падставе аднаго рукапісу, хоць усе яны маюць адрозныя тытулы:

1851 – *Енеида съ Малороссійскаго на Смоленскій крестьянскій языкъ переложенная Викентіемъ Ровинскимъ (помѣщикомъ Духовщинскаго уѣзда).*

1853 – *Енеида, на Смоленское крестьянское нарѣчіе переложенная В.П. Р-скимъ.*

[1850-я] – *Энеида съ малоруского на Смоленскій крестьянскій языкъ переложенная В.П. Ров...*

1890 – *Енеида на Бѣлорусскомъ нарѣчій (з пазначэннем, што ў рукапісе твор мае тытул Энеида, съ малороссійскаго на Смоленскій крестьянскій языкъ переложенная)*²³.

З трох копіяў („рукапіс Залескага”, „рукапіс Сразнеўскага” і публікацыя ў газеце «Смоленскій вѣстникъ») найбольш цікаваю нам падаецца першая, выкананая філолагам-славістам і смалянкінам Б. Залескім. Перапісаў ён „манускрыпт” Равінскіх, на нашу думку, паводле ўзору запісаў беларускамоўных тэкстаў В. Бадзянскага. І што цікавае: запіс Б. Залескага нагадвае транслітарцыю, якую выканаў В. Бадзянскі для П. Шафарыка. Мы нават схільны думаць, што „манускрыпт” Равінскіх быў лацінкаю. Пакінутыя В. Равінскім лацінскія крыптанімы пад рускамоўнымі тэкстамі

²³ У тэксце ўступнай нататкі (аўтарства Канстанціна Равінскага) ідзе гаворка пра «смоленское бѣлорусское нарѣчіе».

дазваляюць меркаваць, што літаратар мог ведаць польскую мову²⁴ (нейкі час служыў на Украіне і Заходняй Беларусі) і мог карыстацца дзеля запісвання ці перапісвання беларускамоўных твораў польскаю графікаю.

Якія аргументы мы можам падаць у карысць таго, што „рукапіс Залескага” – гэта транслітарацыя „манускрыпту” Равінскіх?

Па-першае, Б. Залескі не змог расчытаць шэраг даволі простых, але „цёмных” для яго мясцінаў „манускрыпту”. Напрыклад, у 48 радку слова „*няцысцикъ*”. Відаць сыну праваслаўнага святара польская лацінка давалася цяжка, асабліва калі ў слове фіксавалася невядомае Б. Залескаму „цоканне”. У 76 радку ён не змог прачытаць слова „Там”, відаць, па той прычыне, што ў польскай графіцы літара „Т” пісалася па-рознаму. 222 радок перададзены ім даволі „прыблізна”: „Чистоль вы ошутча визицё”.

Па-другое, як і В. Бадзянскі, Б. Залескі падобным чынам перадаваў беларускі гук [ў]: *живь, бивь, вдався, набивь, всхадився* і інш. Калі ж гук [у] утвараў склад, неабходны для рытму, дык ён перадаваўся літарай *у*: *ни вошто украсивь, на уцёкъ, въ кацёлъ упекло* і інш. Прыназоўнік *ў* звычайна Б. Залескі запісваў як *въ*: *въ табаку, въ адзинь, словно въ войта слязни, напрянникъ въ хусточку влажила* і інш. Але двойчы ў ягоным спісе (апошнія радкі паэмы) з’явілася літара... *ў*: *Шматками мяса ў миски клала, Зиканья ў волюшку было*. Мы тлумачым гэта тым, што стомлены перапісвальнік механічна транслітараваў *й* у новую для гражданкі літару *ў*. Тым самым стаўшы вынаходнікам новай літары *ў* гражданцы.

Па-трэцяе, як і В. Бадзянскі, Б. Залескі няправільна трансліта-

²⁴ Равінскія, пасля захопу Смаленшчыны Масковіяй у XVII ст., перайшлі на расійскую службу і, відаць, памянлі веравызнанне, але як і амаль уся смаленская шляхта доўгі час захоўвалі шэраг адметных рысаў, „звязаных з гісторыяй гэтага краю і працяглым знаходжаннем ў складзе беларуска-літоўскай і польскай дзяржавы” (Г. Кісялёў, *Жылі-былі класікі...*, ор. cit., с. 198). Вераемна, польская мова ў сям’і Равінскіх таксама была той каштоўнасцю, якая перадавалася з пакалення ў пакаленне.

раваў літару *l*: *лада* (замест – ляда), *кашэль*, *Эола*. Але: *дульку*, *любивь*.

Па-чацвёртае, Б. Залескі меў праблему з перадачаю гуку [iо]. Асабліва гэта датычыла займенніка *ён* (па-польску – *on*), які лацінкаю мог быць запісаны як *jon*. З *jo* маглі быць таксама словы *ranjowu* і *kaljoi*. Думаецца, менавіта дзеля перадачы гэтага гуку перапісвальнік выкарыстаў фанетычны запіс: літары *io* ён палучыў „дашкам” (*kareta*) ^ (у нас – $\overline{\cdot}$): *i бнь* (шмат разоў), *пані бву*, *калі бвь*. Характэрна, што ў іншых выпадках гук [iо] Б. Залескі перадае літараю *ё*: *маё*, *мёдомь*, *нёба*, *свадённую*, *паскрёбся*, *крадицё*, *плаццёмь*, *дзяцёмь*, *адёжу* і інш.

Па-пятаяе, лацінкаю „зыходніка” мы можам патлумачыць выкарыстанне Б. Залескім графемы ўкраінскай азбукі *Є* (некалькі разоў). Магчыма, таксама, што яна ўзнікла пад уплывам практыкі запісу ўкраінскіх тэкстаў пад час заняткаў ва ўніверсітэце.

Па-шостае, звяртае на сябе ўвагу слова *врьдмуй* у 196 радку. Гэта памылка, ці сапсаваны беларускі варыянт польскага слова *wiedźmq?*

Увогуле, нельга сказаць, што „рукапіс Залескага” выкананы гэтак жа старанна, як і “рукапіс Бадзянскага”. Так, перапісвальнік імкнуўся захоўваць асаблівасці беларускае мовы (аканне, дзеканне, цеканне, цвёрды *p*, прыстаўныя *z* і *v*), але ўдавалася яму гэта зрабіць не заўсёды.

Агульнай загадкаю для „смаленскай рэдакцыі” *Энеіды навыварат* з’яўляецца адсутнасць у спісах „цокання”, адметнай асаблівасці беларускай мовы гэтага рэгіёна. Пра тое, што дадзеная асаблівасць была характэрная для родных мясцінаў В. Равінскага нават у другой палове XIX ст., паведамляе і ўнук літаратара, Канстанцін Равінскі:

Белорусский язык у крестьян названных трех уездов стал окончательно вытесняться великорусским, на котором говорили образованные классы и который господствовал в школе, в суду, а администрации. Но в наиболее глухих местах, особенно в Поречком

уезде, яшчэ доўгае часе крэсьцяне і асабліва крэсьцянькі «цоколи» і нэрэдка в разгаворэ упатрэблялі беларускія слова і акончаныя слов выгаварывалі як белорусы²⁵.

Дык В. Равінскі, творачы паэму на мове сялянаў свае ваколіцы, павінен быў перадаць гэтае „цоканне”. Прыкладна так, як зрабіў у сваіх *Гецыках* Пётр Кушын:

Андруха Пархіровіць! калі мой Васька вірасціць, а вы будици учи-
цилямь у Віцэпскамь училишцу, навцыци яго такь гаваріць, якь вы
гаворіци... и я дакі кай што шуплю, да ницохь ни дакумівь, што вы
гаваріли... бо у вась вумь за розумь заишовь ать Хвилазохви; а нэ,
я выпишу Рэхтару, што Васька калѣка, яго склюцуць, нихай валѣй
будить дзякь, цымь разумный и дакуваный дуракь, мѣ Хвилазохви
ня вцѣлись; а гэта вѣкь мадзѣимь и хлѣпь идзѣимь²⁶.

Чаму ж гэтая рыса не адлюстроўваецца ў *Энеідзе навыварат*?
Чаму на амаль 60-разовае выкарыстанне ў „рукапісе Залескага”
словаў з літарау **ч** маецца адзін толькі *кацатыгь* з “цоканнем”?

Так, мы памятаем, што „рукапіс Залескага” – гэта не аўтограф.
Больш за тое, узнік гэты рукапіс, як і публікацыя К. Равінскага
ў «Смоленскомь вѣстникѣ», на падставе не аўтографа, а „не вельмі
спраўнага спісу”²⁷. У такім разе прыхільнікі аўтарства В. Равінскага
павінны прызнаць, што паэт аўтограф страціў (аддаў цікаўным су-
седзям-чытачам, выслаў у рэдакцыю літаратурнага часопіса і інш.),
але ўзамен атрымаў (магчыма, праз шмат гадоў) іншую моўную
рэдакцыю твора (без „цокання”!), даволі сапсаваную і перайначаную.
І, вядома, не мог ужо ўзнавіць арыгінал, адно захоўваў яе як
памятку.

Такім чынам, гіпатэтычна можна меркаваць, што напісаная
(«переложенная») В. Равінскім у 1816–1826 гг. *Энеіда навыварат*

²⁵ Цыт. па: Г. Кісялёў, *Жылі-былі класікі...*, op. cit., с. 264..

²⁶ П. Кушинь, *Гѣцыки*, «Москвитянинъ: Учено-литературный журналъ» 1843,
№ 8, с. 403.

²⁷ Г. Кісялёў, *Жылі-былі класікі...*, op. cit., с. 189.

неўзабаве трапіла на Віцебшчыну і Магілёўшчыну, набыла новыя моўныя шаты (без „цокання”), а пасля, занатаваная на сваёй „другой радзіме” нейкім аматарам, вярнулася пад страху Равінскіх, адкуль зноў павандравала, але ўжо ў свет навукі (архіўных сховішчаў) і мясцовых краязнаўчых публікацый. Апошні раз гэты спіс быў выкарыстаны К. Равінскім, унукам паэта, у 1890 г.

Аднак гіпатэтычна мы можам прапанаваць і іншы варыянт паходжання рукапісу, які доўгі час быў уласнасцю Равінскіх. Аўтар беларускай паэмы быў ураджэнец Магілёўшчыны ці Віцебшчыны, але ў сталым веку жыў і працаваў на Смаленшчыне, дзе з пад ягонага пяра выйшла, па ўзору І. Катлярэўскага, «переложенная» *Энеіда навыварат*. Адсюль у паэме шэраг смаленскіх геаграфічных рэалій, а таксама асобныя дыялектызмы, зрэшты, нешматлікія. Праз вуснае (а можа, часткова і пісьмовае) пашырэнне ў арэале гаворак з “цоканнем” (Веліжскі павет) твор набыў асобныя рысы гэтага дыялекту і трапіў, дзякуючы К. Мыслоўскаму, у друк. В. Равінскаму ўдалося атрымаць спіс паэмы ў часе першага доўгага побыту ў родных мясцінах у 1816–1826 гг. Вядома, быў гэта не аўтарскі арыгінал, але перапісвальнік, хоць і занатоўваў *Энеіду навыварат* па памяці, але меў ўяўленне пра яе строфіку і па магчымасці стараўся ўзнавіць яе.

І на яшчэ адну адметнасць „спісу Залескага” варта звярнуць увагу. Завяршаецца ён папярэджаннем пра магчымы працяг твора. Згадаў пра гэта Я. Карскі: «Въ концѣ приписка: „продолженіе впередъ”»²⁸. Знаны славіст, аднак, пакінуў без увагі яшчэ адну, узятую ў круглыя дужкі, фразу канцавое «приписки»: «А можетъ быть и нѣтъ!». Вераемна, улічваючы гулівы характар „паслання чытачу”, належаць гэтыя канцавыя пазнакі калі не аўтару, дык перапісвальніку-папярэдніку Б. Залескага.

²⁸ Е. Карскій, *Бѣлорусская ЭНЕИДА НА ИЗНАНКУ...*, *op. cit.*, s. 6.

Bibliografia

- Anonim, *Krótkie zebranie nauki chrześcijańskiej dla wieśniaków mówiących językiem polsko-ruskim wyznania rzymsko-katolickiego*, Wilno 1835.
- Czarnowska M., *Zabytki mitologii sławiańskiej w zwyczajach wiejskiego ludu na Białej Rusi dochowywane*, „Dziennik Wileński” 1817, t. 6, s. 396–408.
- Gołębiowski Ł., *Lud polski jego zwyczaje, zabobony*, t. 1, Lwów 1884.
- Karskij E., *Bélorusskaâ Èneida na iznanku: S" priloženem" teksta sohranivšihâ otrivkov*, [v:] Sbornik" Har'kovskago Istoriko-Filologičeskago Obšestva, izdannago v" čest' professora N.F. Sumcova, t. XVIII, Har'kov" 1908 [Карскій Е., *Бѣлорусская ЭНЕИДА НА ИЗНАНКУ: Съ приложенемъ текста сохранившихся отрывковъ*, [в:] Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества, изданнаго въ честь профессора Н.Ф. Сумцова, т. XVIII, Харьковъ 1908].
- Kisâlëü G., *Ad Čačota da Baguševiča: Preamble kryničaznaŭstva i atrybucyŭi belaruskaj litaratury XIX st.*, Minsk 1993 [Кісяляў Г., *Ад Чачота да Багушэвіча: Паблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст.*, Мінск 1993].
- Kisâlëü G., *Žyli-byli klasiki: Hto napisaŭ raëmy Èneida naŭavarat i Taras na Parnase*, Minsk 2005 [Кісяляў Г., *Жылі-былі класікі: Хто напісаў паэмы Энеіда нававарат і Тарас на Парнасе*, Мінск 2005].
- Kušin" P., *Gécyki, «Moskvitânin": Učeno-literaturnyj žurnal»* 1843, № 8, s. 383–412 [Кушинъ П., *Гѣцьки, «Москвитянинъ: Учено-литературный журналъ»* 1843, № 8, с. 383–412].
- Markovsk'ij M., *Eneïda İvana Petroviča Kotlârev'skogo, „Zapiski istorično-filologičnogo viddilu”* 1926, kn. IX, s. 78–155 [Марковський М., *ЕНЕІДА Івана Петровича Котляревського, „Записки історично-філологічного відділу”* 1926, кн. IX, с. 78–155].
- Martysûk V., *Belaruskîâ matèryâly ŭ maskoŭskaj častcy arhîva Vosipa Badžân'skaga, „Belaruskî fal'klor: matèryâly i dasledavannî: zb. navuk. pr.”* 2023, vyp. 10, s. 252–270 [Мартысюк В., *Беларускія матэрыялы ў маскоўскай частцы архіва Восіпа Бадзянскага, „Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні: зб. навук. пр.”* 2023, вып. 10, с. 252–270].
- Pavlovskij I., *Osip" Maksimovič" Bodânskij v" ego dnevníkě 1849–1852 gg.*, «Russkaâ starina» 1888, t. LX, s. 395–416 [Павловскій І., *Осипъ Максимовичъ Бодянскій въ его дневникъ 1849–1852 гг.*, «Русская старина» 1888, т. LX, с. 395–416].
- Pavlovskij I., *Osip" Maksimovič" Bodânskij v" ego dnevníkě 1849–1852 gg.*, «Russkaâ starina» 1888, t. LXIV, s. 123–141 [Павловскій І., *Осипъ*

Максимовичъ Бодянскій въ его дневникъ 1849–1852 гг. «Русская старина» 1889, т. LXIV, с. 123–141].

Sokolov" E., *Biblioteka Imperatorskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich*", вып. второј: *Opisanie rukopisej i bumag", postupivših" s" 1846 po 1902 g.*, Moskva 1905 [Соколовъ Е., *Библиотека Императорскаго Общестей Историі и Древностей Россійскихъ*, вып. второй: *Описание рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г.*, Москва 1905].

Manuscripts of the Belarusian Aeneid

The study of the Belarusian *Aeneid* began at the beginning of the 20th century, when the linguist Yaŭhim Karsky published the article Belarusian Aeneid on the wrong side... and included the consolidated edition of the text in an appendix. He used three manuscripts for his work. First, Mysloŭsky's manuscript for Vosip Badziansky (1830); secondly, by V. Badziansky's manuscript for Pavel Shafarik (1837); thirdly, a manuscript by Barys Zalesky for V. Badziansky (1851). In the 1920^s all these manuscripts were lost. For this reason, for researching the *Aeneid inside out*, was possible to use only the publication of J. Karsky. In 2018, Vyacheslaŭ Martysyuk discovered in the catalogs of the Russian State Archive of Ancient Documents the papers of V. Badziansky, among which were „the oldest editions” of the Belarusian *Aeneid*. The article analyses recently discovered copy of the *Aeneid* poem. Attention is drawn to the distinctiveness of „Mysloŭsky's copy” performed in Belarusian Latin (the presence of the letter ŭ, which denoted the sound [ŭ]). In our opinion, the absence of a „cokania” (pronunciation of the sound [ŷ] instead of [č]) in the manuscript of the *Aeneid*, which comes from the house of Ravinsky, may indicate that the Belarusian work does not belong to the pen of Vikenty Ravinsky.

K e y w o r d s: „The oldest editions” of the Belarusian *Aeneid*, features of graphics, unrepresented „cokanie”, attribution